

Fikri Mülkiyete İlişkin Felsefi Tartışmalar

Özet

Bu makalede fikri mülkiyet haklarının felsefi temelleri incelemektedir. Bu çerçevede; fikri mülkiyete ilişkin farklı görüşler ve kuramsal yaklaşımlar sunulmaktadır. Ayrıca, fikri mülkiyetin sınıfsal, özel ve kamusal niteliği tartışılmaktadır. Son olarak, bu konuda gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki tartışmalara ve görüş ayrılıklarına yer verilmektedir.

Mehmet Yüksel
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Philosophical Discussions on Intellectual Property Rights

Abstract

This article is concerned with the philosophical foundations of intellectual property rights. In this context, different opinions and theoretical approaches about intellectual property will be presented. The study will also try to discuss the private and public character of intellectual property. In addition, the disputes and the differences of opinion between developed countries and underdeveloped countries will be displayed.

Fikri Mülkiyete İlişkin Felsefi Tartışmalar

Giriş

Fikri mülkiyet, genel anlamda mülkiyetin giderek önemi artan ve yaygınlaşan bir türüdür. Endüstri sonrası topluma ya da bilgi toplumuna ilişkin olarak günümüzde yapılan tartışmalar çerçevesinde, bundan böyle somut bir varlığı bulunan malların üretilmesinin ve kullanılmasının yerini, giderek bilgi üretim ve kullanımının almakta olduğuna dikkat çekilmektedir. Böyle bir gelişmenin sonucu olarak, fikri mülkiyete ilişkin mevcut hukuksal kurallar ve örf-adetler üzerindeki baskı ve gerilim artmaktadır. Başka bir deyişle, mevcut fikri mülkiyet rejimi, değişen koşullar karşısında etkinliğini büyük ölçüde kaybetmektedir.

Mülkiyet hakkında; esas olarak maddi ya da fiziki varlığı bulunan mallara ilişkin düzenlemeleri bünyesinde barındıran hukuk; telif eserler, icatlar, patentler, markalar ve ticari sırlar gibi fikri ya da entelektüel niteliği ağır basan, göreceli olarak daha yeni mülkiyet alanları karşısında zorlanmaktadır. Bu bağlamda fikri mülkiyet, birçok bakımdan yoğun tartışmalara konu olmaktadır.

Bugün, oldukça gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde, bilgi, toplumsal hayatımızda oldukça büyük bir rol oynamaya başlamıştır. Fikri ürünlerin toplumsal yaşamda artan öneme paralel olarak, bu ürünler üzerindeki haklar da giderek artan ölçülerde saldırılara maruz kalmaktadır. Fikri mülkiyet sahipleri, "korsanlık", "sahtecilik", "taklitçilik" ve "bilgi hırsızlığı"

olarak adlandırılan durumlarla sık sık yüz yüze gelmektedirler. Bir arkadaşının kasetinden yeni bir kaset çoğaltan, bir film arşivi için televizyon yayınlarını video kasete kaydeden, bilgisayar programlarını kopyalayan veya onu birden fazla makinede kullanan, kitabın bir bölümünden daha fazlasını fotokopi eden, aynı yazarın makalelerini iki veya daha çok sayıda çoğaltan bir kimse, aslında söz konusu eserler üzerindeki fikri mülkiyet haklarına saldırıda bulunmuş olmaktadır. Telif haklarının, patentlerin, markaların ve ticari sırların ihlaline, endüstri ve akademi dünyası da dahil olmak üzere, hayatın her alanında rastlanabilmektedir. Üstelik, fikri mülkiyete yönelik saldırılar, çoğu zaman hırsızlık veya hak ihlali olarak da görülmemektedir. Bütün bunlar, fikri mülkiyet müessesesinin niteliği ve meşruiyeti hakkında bir anlaşma ya da uzlaşmaya varılamadığını, bu konuda yaygın bir kamusal tartışmanın bulunduğunu göstermektedir (Hettinger, 1989: 31-32). Üstelik bu tartışmalar, sadece ulusal bir çerçevede kalmamakta, dünya çapında, özellikle gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında meydana gelmektedir.

Bu çalışmada esas olarak, dar anlamda fikri mülkiyet hakları (telif hakları) üzerinde durulmakla beraber, yeri geldiğinde sınai mülkiyet haklarını kapsayan geniş anlamda fikri mülkiyet haklarına da değinilecektir.

Kavram

Eser üzerindeki telif hakkını ifade etmek üzere kullanılmakta olan İngilizce *Copyright* sözcüğü, kökenini Latince *Copia*

kelimesinden almaktadır. Bu kelime, edebiyat ve sanat eserleri gibi, insanın zihinsel yaratıcılığının ürünlerini kopya etme ya da çoğaltma hakkını ifade etmektedir (Bowker, 1986: 1). *Copyright* terimi ise, başlangıcından itibaren, belli bir eserden çoğaltma yapma hakkını ve başkalarını, eser sahibinden izin almaksızın, söz konusu eseri kopyalamaktan alıkoyma yetkisini anlatmaktadır (Goldstein, 1994: 3). Yani *Copyright*, hem orijinal eseri kopyalama hakkını, hem kopyalanmış nüshalara sahip olma hakkını, hem de başkalarını, eseri kopya etmekten alıkoyma yetkisini içermektedir.

Bir eser sahibinin hakkından söz edildiği zaman; o kimsenin asıl eser üzerindeki hakkı ve çoğaltma hakkı ile, başkalarını bu haktan yoksun bırakarak o eserin kopyalarını yapabilmek hakkı arasında bir ayırım yapılmalıdır. Çünkü bir kimsenin, yarattığı eser üzerinde münhasıran bir hakka sahip olması ile, eserini kamuya sunduktan sonra da, kendisinden başka herkesi onu kopyalamaktan yoksun bırakma hakkına sahip olması, aynı anlama gelmez (Bowker, 1986: 1). Eser sahibinin böyle bir yetkiye sınırlı mı yoksa sınırsız süreyle mi sahip olması gerektiği hususu, derin bir tartışma konusudur. Bu konuya ileride yeniden dönülecektir.

Telif hakkına ilişkin ilk hukuki düzenlemeler, basılı eserlerin tam kopyaları hakkında yapılmıştır. Başka bir deyişle, bu düzenlemeler, eserlerin tümüyle kopya edilmelerini veya tam anlamıyla çalınmalarını önlemeyi amaçlamıştır. Zaman içinde *copyright* terimi, anlamca zenginleşerek, orijinal eserlerin taklitlerinin ve adaptasyonlarının basılmasını engelleme hakkı olarak anlaşılmaya başlanmıştır.

Fikri Mülkiyete İlişkin Görüşler

Bowker'a göre, hiçbir şey, mülkiyet olarak adlandırılmaya, insan beyninin yaratımından daha uygun olamaz. Çünkü mülkiyet, bir kimsenin bizzat kendisine ait olanı ifade eder. Hiçbir şey; maddi olmayan bir şeyden üretilenden, yaratılandan veya düşü-

nülenden daha fazla bir kimsenin kendisine ait olamaz. Yaratım sürecinin kendisi maddi nitelikte olmamakla beraber, kişi, fikri ürünlerini açıklamak veya kaydetmek üzere maddi şeylerden yararlanabilir. Fikri ürünler üzerinde mülkiyet ilişkisi kurulmasının en güzel kanıtı şudur: Eğer herhangi bir yazar, bir fikri bireysel olarak geliştirmemiş ve onu yazıyla realize etmemiş olsa veya bir sanatçı bir müzik eserini, bir heykeli sanat eseri olarak ortaya koymamış olsa, aslında ortada o eser olmayacaktı. Aynı şekilde, birey olarak sanatçı ya da yazar, ortaya koyacağı eseri düşünmekle birlikte, onu ifade etmek veya açıklamak için kayda geçirmemiş olsaydı, yine o eser, pratik anlamda mevcut olmayacaktı (2).

Fikri ürünler üzerinde mülkiyet hakkına karşı çıkanlara göre yazar veya sanatçıların yaratımları, sadece kendilerinden kaynaklanmamaktadır. Her sanatçı ya da düşünür, tıpkı toprağı işleyen bir çiftçinin, doğa tarafından kendisine bahşedilen toprağa ve kendinden önce o toprağı işlemiş olanlara dayanması gibi, doğanın sunduğu olanaklara ve kendinden önce yaratmış olanların fikirlerine dayanmaktadır. Ancak Bowker'a göre, burada gerçek bir benzerlik yoktur. Çünkü A çiftçisi, aynı topraktan patates yetiştiremediği halde, B çiftçisi yetiştirebilir. Fakat ne Shakespeare *Paradise Lost* ne de Milton *Much Ado* adlı eserlerini (kendilerinden önce Dante hayal etmiş veya Boccaccio hikayelerini anlatmış olsa bile), kendi bireysel yaratıcılıkları olmaksızın, yazamazlardı. Bu ölümsüz eserlerin, İngiliz dilinin hazineleri arasında yer alması, Dante ve Boccaccio'nun daha önce yazmış olmalarından değil, onların Shakespeare ve Milton tarafından yazılmış olmalarından dolayıdır. Söz konusu eserlere özgün biçimini ve değerini kazandıran şey, Shakespeare ve Milton'un İngilizce konuşan insanların kuşaktan kuşağa intikal eden ortak kültürel mirasını kullanmış olmalarına rağmen, her birinin oldukça farklı bireysel bir benliğe sahip olmasıdır (2).

Fikri mülkiyet haklarına ilişkin tartışmaların temelinde, kamusal çıkarlar ile özel çıkar arasındaki derin bağ bulunmaktadır. Entelektüel mülkiyete ilişkin kamusal ve özel çıkarlar arasında-

ki çatışma, bazen çok şiddetli bir hal almaktadır. Bu konuda farklı eğilimlerin varlığından söz edilebilir: Doğal hukuk anlayışından hareket eden bir görüşe göre, eser sahipleri, eserleri üzerinde, tıpkı diğer mülkiyet unsurları için de olduğu gibi, tam bir egemenliğe ve eserlerinin çoğaltılmış nüshalarını elde etmek isteyenlerden bunun maddi karşılığını son kuruşuna kadar alma hakkına sahiptirler. Bu yaklaşımda olanlar, her zaman telif hakkı bardağının içi dolu olan kısmını görüyorlar ve bunun daha da dolmasını bekliyorlar. Bunun dışındaki bir şeyle ilgilenmiyorlar. Söz konusu tartışmanın karşı kutbunda yer alanlara göre ise eser sahipleri, yaratıcı nitelikte ürünler vermeye bir teşvik olarak, eserlerinin kopyaları üzerinde bir ölçüde kontrol yetkisine sahip olabilmelidirler. Ancak bu, sadece gerekli motivasyonu sağlamaya yetecek ölçüde olmalıdır. Yapılan düzenlemeler, diğer insanların yazma ve üretme özgürlüğünü de güdülemelidir. Bu yaklaşımı benimseyenler ise, telif hakkı bardağının boş olan kısmını görürler. Birinci görüşte olanlara göre eser sahipleri, örneğin *Gone With the Wind* (Rüzgar Gibi Geçti) romanının yazarı Margaret Mitchell ve yayıncısı, pazarın her köşesine girebilmeli; ciltli ya da ciltsiz kitap satışları, romana dayalı çekilen filmlerin hasılatı, sesli (*audio*) ve görüntülü (*video*) kaset gelirleri ve başka dillere tercüme edilmesinden doğan kazançlar üzerinde hak sahibi olmalıdır. Çünkü eseri ve eser üzerindeki tüm değeri yaratan aslında o eserin sahibidir. Karşı görüşte olanlara göre ise, yazara ödenecek para, onu yazmak üzere masasına oturmaya sevk edecek, yayıncısını da eseri basmak üzere harekete geçirecek düzeyde olmalıdır (Goldstein 1994: 15-17). Fikri eserler kullanılmakla tükenmediğine veya bir kimsenin kullanımı başkalarını engellemediğine göre, kişilerin bireysel özgürlüklerine sınırlama getirilmemelidir. Özellikle telif hakkı sahipleri, eserleri üzerinden sınırlı kazanç sağladıkları halde, yeni eserler vermeye devam ediyorlarsa, onlara sınırsız, mutlak nitelikte bir hak tanıma ya da gerek yoktur.

Sonuç olarak denebilir ki; bir eser sahibi, eserini kamuya sunduğu zaman, başkalarına o eseri bireysel olarak kullanma ve yararlanma hakkını vermiş olur. Yoksa, söz konusu eserin çoğal-

tırılmış nüshalarını elde etme ve satma hakkını vermez. Eser sahibi, eserini kamuya sunmakla, hem eserini malî bakımdan değerlendireceği bir pazara kavuşmuş olur, hem de kendi rızası olmadığı halde, eserinin yayımlanması ve çoğaltılması tehlikesiyle yüz yüze gelir. Bu ise fikri mülkiyetin hukuk düzeni tarafından tanınıp koruma altına alınmasını gerektirir. Hukuk düzeninin hangi kapsam, süre ve içerikle koruma sağlaması gerektiği hususu ise, fikri mülkiyete ilişkin felsefi tartışmaların önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Fikri mülkiyet hukukuyla ilgilenenler, öncelikle dikkatlerini entelektüel mülkiyetin gerçekten bir mülkiyet türü olup olmadığı hususuna yöneltmektedirler. Bu bakımdan, öncelikle genel olarak mülkiyet kavramına ve bu kavram etrafında dönen tartışmalara değinmek yerinde olacaktır.

Günlük dilde mülkiyet kavramı kullanıldığında; esas olarak mülkiyete konu olan bir nesne veya eşya ve bunun üzerinde hak sahibi olan bir kimse tasavvur edilmiş olur. Yani, malik olan ile malik olunan şey arasında bir ilişki kurulur ve bu ilişki mülkiyet ilişkisi olarak ifade edilir. Ancak, herhangi bir şey mülkiyet konusu olarak kabul edilse bile, mülkiyetin niteliğine ilişkin, bireysel özel mülkiyet (*private property*), ortak mülkiyet (*common property*) ve devlet ya da kamu mülkiyeti (*public property*) biçiminde farklı türlerden söz edilebilir.

Bireysel özel mülkiyet, tek tek sahip olan kimseler ile sahip olunan eşya ya da eşyalar arasındaki ilişkiyi ifade ederken, ortak mülkiyet ve kamu mülkiyeti daha farklı nitelikteki bir ilişkiyi anlatmaktadır. Ortak mülkiyet, kural olarak herkese açık olmakla birlikte, bu mülkiyetin kullanım hakkına bazı şahıslar sahip olabilirler. Örneğin; Afrika'nın birçok yerinde tarımsal toprak ortak mülkiyet konusudur. Ancak bu toprakların hakkı bazı klanlara, ailelere veya bireylere bırakılmış olabilir. Aynı şekilde, ABD'de, su kaynaklarının çoğu ortak mülkiyet konusu olup, bunların kullanım hakları, kamu otoritesi tarafından tahsis edilmektedir. Kamu ya da devlet mülkiyeti, ortak mülkiyetten farklıdır. Çünkü bu tür mülkiyete konu olan nesnelere ya da eşyaların sahibi

devlettir. Örneğin ABD'deki ormanlık alanın sahibi devlet olup, bu alanın mülkiyeti hakkında karar alma yetkisine sahip olan otorite makamı ise hükümettir. Böylece hükümete, nüfusun tümünün yararına olarak, kendisine emanet edilen alanda icraatta bulunma yetkisi tanınmıştır (Steidlmeier 1993: 158). Görüldüğü gibi, mülkiyet kavramı sadece özel mülkiyeti değil; onun yanında ortak mülkiyet ve kamu mülkiyeti gibi farklı türleri de ifade etmektedir. Mülkiyet türleri arasında yapılan bu ayırım, nelerin özel mülkiyet konusu olarak kabul edileceği ve bunların sahiplerinin, mülkiyetleri üzerinde ne ölçüde tekel hakkına sahip olacakları bakımından önem taşımaktadır.

Mülkiyet hakkındaki tartışma; sahip olma veya malik olma ile mülkiyet sözcüklerinin farklı tarihsel ve sosyal çevrelerde farklı anlama sahip olmalarıyla daha da karmaşık bir hal almaktadır. Örneğin, Aristo, Kitabı Mukaddes, Aquinus, Kant, Lock veya Marx'da mülkiyet sözcüğü, anlamı tek olan aynı kavramı temsil etmemektedir. Mülkiyet, hem bir kavram olarak, hem de tarihsel ve sosyolojik bir ilişki biçimi olarak, oldukça dinamik ve değişken bir karaktere sahip olmuştur. Bir zamanlar, birçok yerde sosyal bakımdan meşru kabul edilen mülkiyet ilişkilerine konu olan kölelik, bugün mülkiyet konusu olarak görülmemektedir. Orta çağda toprak, salt özel mülkiyet unsuru olmanın çok ötesinde bir anlama geliyordu ve bir feodal mülkiyet müessesesi olarak görülüyordu (Steidlmeier, 1993: 198). Mülkiyet bu niteliği ile, daha geniş ve karmaşık bir ilişkiler ve kurallar ağını gösteriyordu. Bu gerçekler, mülkiyetin sosyo-kültürel değerlerden, hukuksal geleneklerden ve anlayışlardan ayrı düşünülmemeyeceğini, içinde yer aldığı tarihsel ve sosyo-ekonomik çerçeveden soyutlanarak ele alınamayacağını göstermektedir.

Fikri mülkiyet haklarını meşrulaştırmaya yönelik başlıca felsefi argümanlar şu şekilde sıralanabilir (Steidlmeier, 1993: 159-160):

- Özgürlük ve kendini gerçekleştirme aracı olarak
- Geçinme ya da yaşama hakları olarak
- Bir kimsenin kendi emeğinin ürünlerine sahip olma hakkı olarak

Fikri mülkiyet hakkını meşrulaştırmaya yönelik olarak ileri sürülen ilk argüman, genel olarak, özgürlük ya da serbestlik hakkına ve kişinin kendi yaratıcı gücünü hayata geçirmesi anlayışına dayalıdır. Bu felsefi argümana göre, mülkiyet sahipliği, malikine bir ölçüde özgürleşme ve kendini gerçekleştirme, yani kendi kaderine bizzat yön verme olanağı sağlar.

Daha ziyade iş dünyası tarafından öne sürülen ikinci argümana göre, bir ürünü yaratan veya geliştiren kimselerin, bu yaratma ve geliştirme etkinliği dolayısıyla katlandıkları maliyetin bir sonucu olarak, ortaya çıkardıkları ürünler üzerindeki hakları korunmadığı takdirde; hem bu kimselerin veya firmaların motivasyonları yok olacak, hem söz konusu kesimlerin ayakta durması zorlaşacak, hem de yenilik ve geliştirme faaliyetlerindeki azalma nedeniyle ekonomi durgunlaşabilecek, işsizlik ve vergi kaybı artabilecek, genel olarak refah düşüşü ve önemli sosyal zararlar söz konusu olabilecektir.

Bu konuda ileri sürülen son argümana göre ise, fikri mülkiyete konu olan eser veya ürünleri yaratan ve onlara değer katan temel unsur emek olduğu için, bu ürünlerin değeri, emek veren kimselere dönmelidir.

İleri sürülen bu argümanlara rağmen, günümüzde gerek insan gerekse toplum hayatı bakımından son derece önem taşıyan toprak gibi doğal bir unsur, neredeyse evrensel çapta mülkiyet konusu olarak kabul edilirken, insan yaratıcılığının özgün ürünleri olan fikri eserlerinin, genel olarak ve yaygın bir şekilde mülkiyet konusu olarak görüldükleri söylenemez. Gerçekten de; fikri ürünleri, bilimsel fikirleri ve bilgiyi bir mülkiyet unsuru olarak telif hakkı ve patent hakkı konusu yapmak, insanlık tarihinde, diğer mülkiyet unsurlarına göre, oldukça yeni bir gelişmedir. Geleneksel olarak entelektüel ürünler daha ziyade kamusal alana ait öğeler olarak görülürler. Bunlar üzerinde telif ya da patent hakkına sahip olunup olunamayacağı hususu, bugün de sıkça tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir.

Fikri Mülkiyete İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Fikri mülkiyete ilişkin yaklaşımlar, esas olarak iki temel gruba ayrılarak ele alınabilir. Bu ayrımın bir tarafında Yararcı Yaklaşım yer alırken, karşı tarafında Doğal Hukuk ya da Haklar akımı bulunmaktadır. Bunların yanında; yararcı yaklaşıma daha yakın duran, öncülüğünü John Locke'un yaptığı emek teorisi de söz edilebilir.

Yararcı Yaklaşım

Bir eserin yaratıcısını veya bir icadın mucidini ödüllendirme fikri, eski zamanlardan beri var olmuştur. Bu konuda bilinen en eski kayıt M.Ö. IV. yüzyılda yazılmış Aristo'nun *Politics* (Politika) adlı eseridir. Aristo bu eserinde, insanlığa yararlı nesnelere geliştiren kimseleri ödüllendirmeye yönelik bir düzenlemeyi savunan Miletuslu Hippodamus'u şiddetli bir şekilde eleştirir. Hippodamus'un önerisi, esas olarak yararcı felsefe anlayışını yansıtır. Bu anlayışa göre; yararlı eserlerin yaratıcıları ya da mucidleri mükafatlandırıldığı takdirde, toplum olarak daha yararlı eserler elde edilir. Aristo'nun karşı argümanı ise şöyledir: Böylesine bireysel bir ödüllendirme sistemi, beklenen aksine sonuç yaratarak sosyal refahı düşürür. Böyle bir konuda devlete ödüllendirme yetkisinin verilmesi, kamu görevlileri hakkında, görevlerini kötüye kullandıklarına ilişkin iddiaların yayılmasına yol açar (Hettinger, 1989: 47).

Yararcı yaklaşıma göre, yüksek değerli entelektüel eserlerin yaratılmasını teşvik etmek bakımından, söz konusu eserleri üretmek üzere fikri emek harcayanlara mülkiyet hakkı tanımak gereklidir. Ancak telif hakları, patentler, markalar ve ticari sırlar gibi fikri ürünlerin mülkiyetine ilişkin hakların korunması ve düzenlenmesi olmaksızın (bu ürünleri toplumsal hayat bakımından optimal düzeyde ortaya koymak üzere), eser üreticilerini yeterli ölçüde güdüleyecek veya onlar üzerinde uyarıcı olmayacaktır. Örneğin, rakip kişiler veya firmalar, kitap, film, müzik gibi fikri ürünleri serbestçe kopya edebilirlerse, başkalarının icatlarını ve işletme tekniklerini hiçbir izin olmaksızın veya bedel ödemeksizin alabilirlerse, söz konusu eserlerin sahip-

lerinde, bu ürünleri ve teknikleri geliştirmek için gerekli parayı, enerjiyi, zamanı ve emeği ayırma hususunda herhangi bir güdü veya motivasyon kalmayacaktır. Bu durumda, hiç kimse orijinal bir eser yaratmak ya da geliştirmekle ilgilenmeyecek ve sonuç olarak, yeni eserler, icatlar ve işletme teknikleri ortaya konmayacaktır. İşte bundan dolayıdır ki; felaket boyutuna varacak böylesi bir sonuçtan kaçınmak ve bu ürünleri kullanacak olan kimselere yeterli miktarda eser sunabilmek için, eser sahiplerine mülkiyet hakkının tanınması zorunludur (Hettinger, 1989: 48).

Doğal Hukuk Akımı

Doğal hukuk akımı, bir eser sahibinin, kendi yarattığı orijinal eser üzerinde maddi nitelikte olmayan, ahlaki bir hakka her zaman sahip olduğunu ileri sürer. Bu görüş temel dayanağını, telif hakkı düzenlemeleriyle korunan eser sahiplerinin çalışmalarındaki yaratıcılık veya özgünlük niteliklerinden alır (Durdik, 1997: 28).

Doğal hukuk akımının etkisiyle ortaya atılan Fikri Mülkiyet Teorisi'ne göre, kişilerin, kendi fikri emek ürünleri üzerinde mülkiyet hakkına benzer doğal bir hakları vardır. On sekizinci yüzyılda Doğal Hukuk ekolü bünyesinde gelişen bu görüş, Fransız İhtilali'nin ardından çıkarılan 1791 ve 1793 tarihli İhtilal Kanunları ile Fransız pozitif hukukundaki yerini almıştır (Ayiter, 1981: 33).

Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, entelektüel emek ürünü eserler üzerindeki hakları teknik anlamıyla mülkiyet hakkı olarak nitelendirmek güçtür. Örneğin, taşınır veya taşınmaz eşyalar üzerindeki haklar herhangi bir süreyle sınırlı değilken, fikri ürünler üzerindeki haklar belli sürelerle (50 ve 70 yıl gibi) sınırlıdır. Yine, taşınır veya taşınmaz mal sahiplerinin, bu mallar üzerinde herhangi bir manevi haktan söz edilmezken, fikri ürün yaratıcılarının bu eserler üzerinde manevi hakları vardır.

Günümüzde, entelektüel emek ürünleri üzerindeki hakkın teknik anlamıyla mülkiyet hakkı olarak nitelendirilemeyeceği

kabul edilmekle birlikte, fikri mülkiyet kavramı, eser yaratan kimselerin entelektüel emeklerinin ürünü olan eserler üzerindeki haklarının mülkiyet hakkı kadar saygıdeğer ve korunmaya layık olduğu anlayışının gelişmesinde ve bu bağlamda fikri emeğin karşılığının verilmesini kabul ettirmede işlevsel olmuştur (Erel, 1998: 10).

John Locke'un Emek Teorisi

Lock'a göre mülkiyet haklarını destekleyen en güçlü kanıt, insanlara kendi emeklerinin ürünleri üzerinde hak tanınmasının gerekliliğidir. Bir kimsenin kendi zekası, azmi ve çabasıyla ürettiği ya da yarattığı şey, başka bir kimseye değil, bizzat o kimseye ait olmalıdır. Bir şey niçin bana aittir? O, bana aittir, çünkü onu ben yarattım. Bundan dolayı da benim olmalıdır. Ben olmasam, o ürün ya da eser ortaya çıkamayacaktı. John Locke'un mülkiyete yönelik bu emek haklılaştırması, bir kimsenin bedeninden kaynaklanan birincil mülkiyet hakları arasında yer alan, emeğinin ürünü üzerindeki mülkiyet haklarından kaynaklanmaktadır. Bir kimse, kendi vücudunun sahibi olduğuna göre, kendi bedeninin yaptığı ya da yarattığı şeye, yani onun emeğine de sahip olur. Bir kimsenin emeği ile o emeğin ürünü de birbirinden ayrılamaz. Başka bir deyişle, bir kimse, kendi vücuduna ve bundan dolayı da onun emeğine sahipse, o kimse, aynı zamanda kendi emeğinin ürünlerine de sahip olmalıdır (Hettinger, 1989: 37).

Locke'un mülkiyet teorisindeki mantık oldukça basittir. Bu mantığa göre; emek benimdir ve kendi emeğimle elde ettiğim objeleri ortak mülkiyetten çekip alabilirim. Eğer başkaları, benim elde ettiğim objeleri alırsa, onlar aynı zamanda benim emeğimi de almış olur. Çünkü, kendi emeğimi objelere kattım. Böyle davranıldığı takdirde, bu bana zarar verir ve başkaları bana zarar vermemekle yükümlüdür. Bütün bunlardan dolayı, emek kattığım objeler üzerinde benim mülkiyet hakkım vardır. Benzer şekilde, eğer ben yeni bir icat yapmak veya eser ortaya koymak için kamusal olanakları kullanıyorsam, başkaları onu koparak veya ona ilişkin tasarılarım müdahale ederek zarar

vermemelidir. Çünkü, nasıl somut varlığı olan objeler üzerinde mülkiyet hakkım varsa, somut varlığı olmayan nesnelere de mülkiyet hakkım vardır (Gordon, 1997: 31).

Hemen belirtmek gerekir ki, Locke'un yukarıda özetlenmeye çalışılan formülasyonu sorunsuz değildir. Örneğin, Robert Nozick, bir kimsenin kendi emeğini kaybetmiş sayılması yerine, emeğini katmış olduğu objeye niçin sahip olması gerektiği konusunda kuşkuludur. Nozick, domates suyunu okyanusa püskürten bir kimseyi hayal eder ve şu soruyu sorar: Bundan böyle o kimse, okyanusa mı sahip olmalıdır, yoksa domates suyunu mu kaybetmelidir: Daha da önemlisi şudur ki; varsayalım, emeğin ürünleri değerlidir ve emek, sahibine bu değer üzerinde bir mülkiyet hakkı sağlamaktadır. Bu, emek sahibine, sadece onun eklediği değer üzerinden hak sağlar, yoksa nihai ürünün toplam değeri üzerinden değil. Ölçülmesi oldukça zor olmakla beraber, bu iki değer ögesi arasında, yani emeğe ve emek ürünü esere atfedilebilecek değer ögeleri arasında bir ayırım yapma ihtiyacı vardır (Hettinger, 1989: 37).

Locke, insan emeği ile üretilmeden önce bir objede çok az değer olduğunu ileri sürer. Ona göre, söz konusu objenin değerinin yüzde doksan dokuzunu emek yaratmaktadır. Hettinger'e göre bu oran; emeğin, toprak ve diğer doğal kaynaklarla karışık bir durumda bulunduğu zaman makul bir oran değildir. Herhangi bir kimse, bir elmanın değerinin yüzde doksan dokuzunu, onu ağaçtan toplayarak yaratmış olamaz. Bir şeyin insan için değer taşıması için insani çaba ya da emek bir ölçüde gerekli olmakla beraber, fikri eserlerin, icatların ve işletme bilgisinin hangi oranı, entelektüel mülkiyete atfedilebilecektir: Eğer entelektüel ürünler, insanlar için değere sahiptirler, açıkça eserlere, icatlara, teknolojik yeniliklere ihtiyaç duyulacaktır. Bu emek unsuru olmaksızın, söz konusu eserleri kullanamayız veya değerlendiremeyiz. Ancak buradan hareketle; onların değerinin tamamının da emek ögesine atfedilebileceğini söyleyemeyiz. Örneğin, bir an için tekerleğin icadını düşünelim; bu icadın insani değeri, tümüyle onun asıl yaratıcısına atfedilemez. Üreten kişi

tarafından eklenen değer ile objenin kendisinin sahip olduğu değer, entelektüel nesnenin mutlak, biricik değer bileşenleri olarak ele alınamaz. Bu, fikri ürünün değerinin sadece bunlardan oluştuğu anlamına gelmez. İcat yapmak veya bir eser yaratmak, yani yaratma-düşünme etkinliğinde bulunmak, kapalı bir kutu içinde meydana gelmez; başka bir deyişle, entelektüel aktivite, çevreden, ortamdan, şartlardan kopuk, kendi başına gerçekleşen bir etkinlik ya da yaratım değildir. Entelektüel ürünler esasında sosyal ürünlerdir. Bir kimsenin düşünceleri, önemli ölçüde önceki kuşakların fikirlerine dayalıdır. Entelektüel ürünlerin değeri, tamamıyla insan emeğinin bir sonucu olarak görülse bile, bu değer tümüyle herhangi özgül bir emek sahibine veya küçük bir çalışanlar grubuna atfedilemez (38).

Mucidin, yazarın veya işletme yöneticisinin bireysel katkısını, tarihsel-sosyal unsurdan tamamen ayırmak kolay değildir. Nihai ürünün pazar değerini basitçe, üreten-yaratan kişinin eklediği değeri tespit ederek belirlemek, başkalarının engin katkılarını ihmal etmek anlamına gelir. Eğer emek, eseri yaratan kişiye, nihai ürünün pazar değerini elde etme hakkı veriyorsa, bu pazar değerinin, ürünün orijinine katkıda bulunan fikirlerin tüm sahiplerince paylaşılması gerekir. Katkıda bulunan kimselerin çoğu, kendi paylarını almak üzere hayatta değillerse bile, bu o ürünün tüm pazar değerini, en son katkıda bulunan kimseye vermek için bir sebep teşkil etmez. Bundan dolayıdır ki; bir kimsenin emeğinin ürününün pazar değerine başvurmak, bize burada herhangi bir yardım sağlamamaktadır. Pazarlar, sadece mülkiyet hakları tanıdıktan ve uygulandıktan sonra işler. Burada sorulması gereken soru şudur: Mucide, yazara ve yöneticiye ne tür haklar verilmelidir veya bunlar hangi haklara sahip olmalıdırlar? Onların emeğinin sonucu olan eser, aslında insanın entelektüel tarihinin birleşik bir ürünüdür (38).

Bir kimse, eseri yaratan kişinin katkısını ayırabilse ve o eserin pazar değerini belirleyebilse bile, emek veren kişinin kendi emeğinin ürünlerini doğal olarak alma hakkı ya da yetkisine sahip olacağı meselesi halen tartışmalı bir husustur. Pazar değeri,

sosyal şekilde yaratılan bir olgudur; diğer üreticilerin aktivitelerine veya eylemsizliklerine, alıcıların parasal durumlarına, mülkiyet haklarının ve sözleşmelerin türüne, devlet tarafından tesis edilen ve uygulanan pazar kurallarına bağlıdır. Benzer emek ürünlerinin pazar değerleri, bu sosyal faktörlere bağlı olarak oldukça farklı olabilecektir (38).

Bir an için yeni geliştirilen bir ilaç formülünün pazar değerini düşünelim. Bu değer; devlet tarafından verilen patent tekelinin süresine, söz konusu ilaca ihtiyaç duyan kimselerin mali durumlarına, muadil ilaçların ulaşılabilirliğine ve fiyatına bağlı olacaktır. Görüldüğü gibi, emek veren kişi tüm bu faktörleri belirleyemez. Emek veren kimsenin, kendi emeğinin ürünü olarak ortaya çıkan eserde, doğal bir hakka sahip olduğu iddiası, sosyal bir şekilde yaratılan fenomende oldukça problemlı bir hale gelmektedir. Emek ürünü bir şeyin pazar değerinin, niçin doğal olarak emek sahibi kimsenin olamayacağına ilişkin iki argüman ileri sürülebilir: 1) Pazar değeri, bir ürüne emek katan kişiler tarafından yaratılan bir öge değildir. Emek iddiası, emek verenlerin sadece kendi emeklerinin ürünü olan kısma sahip olmalarına olanak verir. 2) Bu nokta ihmal edilerek, ürünün pazar değeri ile emeğin kattığı değer eşitlense bile, entelektüel ürünler, en son katkıda bulunan kimse de dahil olmak üzere, bir çok insanın emeğinden kaynaklanmakta olup, onlar da aynı şekilde pazar değeri üzerinde hak iddiasında bulunabilirler (38).

Emek teorisi, emek sahibinin emeğinin ürünleri üzerinde doğal bir hakka sahip olduğunu ortaya koysa bile bu, onun, nihai ürünün tüm pazar değerini almaya yol açan doğal bir hak olduğu anlamına gelmez. Hettlinger'e göre, emekçinin kendi ürününün pazar değerine sahip olacağına ilişkin kuram, bir mitten öteye gidemez. Birey olarak emekçilerin, kendi emeklerinin ürünlerinin pazar değerine hangi oranda sahip olacakları hususu, bir sosyal politika meselesidir. Bu mesele; basitçe bir kimsenin, emeğinin ürünleri üzerinde basit bir şekilde ahlaki bakımdan bir hakka sahip olduğu iddiası üzerinde odaklanarak çözümlenemez (39).

Fikri Mülkiyetin Sınıfsal, Özel ve Kamusal Niteliği

Fikri mülkiyetin kökenine ve gelişimine ilişkin tarihsel tartışmaların, telif hakkının, esas olarak, sermaye sahiplerinin bir ekonomik hakkı olarak fonksiyon gösterdiğini belirten Bettig'e göre (1992), bir eser sahibinin moral veya doğal hakkının telif ilkeleri arasına dahil edilmesi, eser sahipleri ile yayıncıların farklı çıkarlara sahip olduklarını gözden kaçırmaktadır. Kitle iletişim araçları ve telif hakları sahipleri (*Copyright Owners*) ile sanat ve edebiyatın gerçek yaratıcıları arasındaki ilişki hakkında yapılacak bir sınıf analizi, bu çıkar ayrılığını açık bir şekilde ortaya koyacaktır (149-150).

Kapitalizmin hiyerarşik sınıf yapısı; bir malın gerçek yaratıcılarının, ürettiklerinden daha azını, üst sınıfa ise gerçekten yarattığından daha fazlasını alması anlamına gelmektedir. Sınıf ilişkileri ve onların hukuksal ifadesi olan mülkiyet hakları, ekonomik yaşama yön veren bir kurallar bütünü olarak düşünülebilir. Fikri mülkiyet hukuku, temel olarak, enformasyon ve kitle iletişim araçları sektörlerinde sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Bir anlamda, entelektüel yaratıcılığın ürünlerine ya da sonuçlarına kimin sahip olacağını, fikri mülkiyete ilişkin hukuki düzenlemeler belirlenmektedir (150).

Günümüzde, roman yazmanın bile giderek takım çalışmasıyla gerçekleştirilebiliyor olması dikkate alındığında, fikri ve sanatsal yaratımın aslında kolektif bir nitelik taşımakta olduğu söylenebilir. Ancak bu emeğin ürünlerinin sahipliği, halen sermayeye bırakılmaktadır. Sermaye, entelektüel ürünler üzerinde tekel sağlayabilecek ve iletişim araçları üzerinde kontrol kurabilecek bir düzeye ulaşmıştır. Fikri mülkiyet hukukunun kendilerine sağladığı imkanlar sayesinde, sermaye sahipleri, kendi yatırımlarından mümkün olan en yüksek kazancı sağlamak için yaratıcı fikir ürünlerinin nerede, ne zaman dağıtımına sunulacağına karar verebilmektedirler. Sonuç olarak, entelektüel yaratımlar, tıpkı araziler, menkul eşyalar, lisanslar, isim hakları ve değerli metaller gibi, sermayeye dahil yatırım araçları haline

gelmişlerdir. Sonuç olarak, üzerinde özgürce çalışabileceğimiz ve özgürce katkıda bulunabileceğimiz kültürel ürün oranı giderek azalmaktadır (151-152).

Joseph Schumpeter'e göre, rekabet halinde kâr peşinde koşan firmalar, pazar ekonomisinde gerçekleşen teknik değişimin başat aktörleridir. Söz konusu firmaların içinde faaliyette buldukları çerçeveye; bir yandan kapitalist hukuk düzeni ve kültürü tarafından, diğer yandan da kamusal nitelikteki genel bilimsel bilgi tarafından oluşturulmaktadır. Bu kamusal nitelikli bilimsel bilgi, endüstriyel araştırma ve geliştirme etkinliklerine problem çözme kapasitesi kazandırmaktadır. Hukuk düzeni ve kültür ise, firmalara, pazar değeri olan bir ürün ortaya koymaları halinde, bundan kazanç elde etmelerini sağlamaktadır (Nelson, 1989: 230).

Görüldüğü gibi, teknolojik gelişmelerle, yeni icat ve yaratımlar, yahtılmış bir ortamda değil; sosyal, ekonomik ve kültürel bir çerçeve içinde gerçekleşebilmektedir. Hukukî çerçeve, kültürel şartlar ve genel ya da kamusal bilimsel bilgi olmadan yeni icatlar yapılamamaktadır. Burada yanıtı aranması gereken temel soru; ortaya konan fikrî ürünlerden ne kadarının kamuya, ne kadarının da özel şahıslara ait olacağıdır.

Ekonomistlerin aksine, teknolojik ilerleme üzerine çalışan sosyologlar ve tarihçiler, firmalar arası rekabet unsurunu kabul etmekle beraber, teknik ilerlemenin sosyal ve meslekî yanlarını vurgulama eğilimindedirler. Bu sürecin anahtar aktörleri, geniş bir teknik ve bilimsel bilgi temeline sahip uygulama yönelimli bilim adamları veya mühendislerdir. Rekabet ya da yarışma, aynı zamanda, fikirler ve yaklaşımlar arasındadır. Bazı fikirler ve yaklaşımlar ise diğerlerinden daha etkili ve verimlidir. Aslında teknolojik ilerlemeye ilişkin bu iki ayrı yaklaşım birbirini tamamlamaktadır. Her biri, resmin bir parçasını oluşturmaktadır. Hem firmalar arası hem de mesleki rekabet söz konusudur. Bu çerçevede sonuç olarak, teknik ilerlemenin kısmen özel, kısmen de kamusal nitelikli bir süreç olduğu söylenebilir (231).

Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin Fikrî Mülkiyete Yaklaşımları

Fikrî mülkiyet terimi, geniş anlamda, telif hakları yanında, patentleri, ticarî markaları ve ticarî sırları da içermektedir. Bu çerçevede, entelektüel mülkiyet hakkındaki başka bir tartışmanın odak noktasını, bunların hükümetler tarafından küresel ölçekte korunup korunmayacağı veya korunacaksa, ne ölçüde korunacağı konusu oluşturmaktadır.

Fikrî mülkiyet haklarına ilişkin teorik yaklaşımlar gibi, bu hakları korumaya yönelik uygulama pratikleri de birbirinden farklı olabilmektedir. Ancak bu farklılık, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında oldukça belirgindir.

Gelişmiş ülkelere göre, gelecekte yapılacak yeniliklere motivasyon sağlamak ve araştırma-geliştirme çalışmalarına yatırım yapan firmaları rekabette avantajlı kılabilmek için, fikri mülkiyete ilişkin güçlü bir koruma düzeninin oluşturulması temel önemdedir. Gelişmekte olan ülkeler ise, teknolojinin yayılmasıyla daha fazla ilgili olup, fikri mülkiyetin zayıf şekilde korunmasından yanadırlar. Bu ülkeler, mülkiyetin insanın özgürleşmesi ve kendini gerçekleştirilmesiyle yakından bağlantılı olduğu görüşünü desteklemektedirler ve bunu mülkiyet üzerinde tekelleşen konum edinmiş mülk sahiplerini zayıflatacak bir argüman olarak ileri sürmektedirler (Steidlmeier, 1993: 157). Bu yaklaşımın tipik bir örneği; ABD tarafından uygulanan baskı karşısında, Kore Büyükelçisi Kyung-Won Kim'in yazdıklarından görülebilir:

Tarihsel olarak, Koreliler, entelektüel keşifleri veya bilimsel icatları, kendi kâşiflerinin veya mucitlerinin özel mülkiyeti olarak hiçbir zaman görmediler. Yeni düşünceler veya teknolojiler, herkesin serbestçe faydalanabileceği kamu mallarıdır. Yaratıcılığın asıl uyarıcısı ya da motivasyonu, maddi kazançtan ziyade kültürel saygınlık veya itibar olmuştur (Steidlmeier, 1993: 160-161).

Kim'e göre, ABD ve OECD ülkeleri tarafından, fikri mülkiyet haklarına ilişkin olarak sergilenen anlayış, meşru bir anlayış

değildir. Kim, aynı zamanda, entelektüel mülkiyetin ortak bir mülkiyet olup olmadığı sorusunu ortaya atarak, bu haklar üzerinde bazı kimselerin tekelleşen bir konuma sahip olmasını eleştirir. Ona göre, özgürlük ve yaratıcılık salt bireysel bir husus olarak görülemez. Belli özelliklere sahip kültürel çerçeve, yeniliklerin gerçekleşmesinde temel bir öneme sahiptir. Fikri mülkiyet, bir hak olarak kabul edilecekse, bu toplum tarafından bahsedilen ikincil derecede bir hak olarak görülmelidir (Steidlmeier, 1993: 161).

Hindistan Hükümeti, fikri mülkiyet haklarının zorunlu olarak görece bir nitelik taşıdığını ileri sürmekte ve şöyle demektedir:

Fikri mülkiyet koruması sisteminin esası, onun tekelleşen ve sınırlayıcı bir karakterde olmasıdır; bu sistemin amacı, koruma düzenini liberalize etmek değildir, fakat fikri mülkiyet sahiplerine tekelleşen hakları sağlamaktır. Bu sistemin olağanüstü sonuçları bilinmekle beraber, bu konu hakkındaki uluslararası anlaşmalar, temel bir felsefe olarak, üye ülkelerin fikri mülkiyet koruma sistemlerini kendi ihtiyaçlarına ve şartlarına uydurma özgürlüğüne sahip olduklarını kabul etmektedir (Steidlmeier, 1993: 161).

Hindistan Hükümeti'nin fikri mülkiyet haklarına ilişkin böyle bir temel ilke veya şart koyma konusunda, ülkelerin özgür olduğunu ileri sürmesinin temel gerekçesi şudur: Hindistan Hükümeti'ne göre, fikri mülkiyete yön veren ilkeler ve standartlar, gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik şartlarına, gelişme amaçlarına, kamu yararı önceliklerine ve teknolojik ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Hindistan, bu çerçevede; gıda, ecza ve kimyasal sektörlerin, gelişen ülkelerin patent yasalarında farklı bir şekilde ele alınmasını önermektedir. Ülkeler, hangi ürün ya da sektörleri patent konusu yapacakları veya yapmayacakları konusunda serbest olmalıydılar (Steidlmeier, 1993: 161).

Gelişmekte olan ülkelere göre, insanların gelişme hakları, özel mülkiyet hakları karşısında önceliğe sahiptir. İnsanların mülkiyet haklarına sahip olmalarının yanında topluma karşı ödevleri de vardır. Üstelik, uygulamada emeği verimli kılan temel öğe, toplumun kendisidir.

Fikri mülkiyete ilişkin uluslararası düzeyde kurallar koymak yönündeki çabaların başarısı, ilgili ülkelerin söz konusu kuralların kendi ekonomik ve politik gelişmeleri üzerindeki etkisine ilişkin görüşlerine bağlıdır. Gelişmekte olan ülkeler, uluslararası fikri mülkiyet düzenini, kendi teknolojik gelişmelerine ve altyapılarını oluşturmalarına bir engel olarak gördükleri takdirde, böyle bir düzene şiddetle muhalefet edeceklerdir. Bu bağlamda "İnsanlığın Ortak Kültürel Mirası" gibi argümanlar, gelişmiş ülkelere karşı sık sık ileri sürülebilecektir. Bu argüman karşısında gelişmiş ülkeleri ise, fikri mülkiyet ürünleri ihraç eden ülkeler olarak, güçlü koruma standartlarını savunacaklar ve bunun için, mülkiyetin doğasında bulunan ekonomik haklar anlayışına dayanacaklardır (D'amoto ve Long, 1997: 27).

Sonuç

Fikri mülkiyeti felsefi bakımından haklılaştırma, yukarıda yapılan tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, hiç de kolay gözükmemektedir. Genel olarak mülkiyete ilişkin olarak ileri sürülen haklılaştırma gerekçelerinin yetersizliği, bunlar fikri mülkiyete uygulandıklarında daha da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Telif haklarının, patentlerin, markaların ve ticari sırların konusu entelektüel ürünlerdir. Entelektüel eserler, umuma açık niteliktedirler, yani sadece bir kimse veya gruba özgü değildirler. Bu ürünler, aynı zamanda, kullanılmakla tükenmezler ve aynı anda birden çok yerde bulunabilirler. Üstelik fikri ürünleri, başka bir kullanıcının hizmetine sunmanın da kayda değer bir maliyeti yoktur. Modern teknolojiler entelektüel ürünlere sınırsız şekilde ulaşabilmeyi çok düşük bir maliyetle sağlayabilmektedir (Hettinger, 1989: 34).

Fikri ürünlerin bu özellikleri, özel mülkiyeti vurgulayan tekelci nitelikteki fikri mülkiyet hakları görüşü karşısında güçlü bir iddia oluşturmaktadır. Bu durumda yanıt bulunması gereken soru; niçin bir kimse, bütün insanların eş zamanlı olarak sa-

hip olabilecekleri ve kullanabilecekleri bir ürüne sahip olma ve kullanma bakımından tekel niteliğinde bir hakka sahip olmalıdır? Bunu haklılaştırma külfeti, daha ziyade, bu ürünlerden başkalarının yararlanmasını sınırlandırabilenlerin omuzlarındadır. Bir kimsenin fiziksel bir ürünün mülkiyetinden ya da kullanım hakkından başkalarını yoksun bırakması bir ölçüde haklılaştırılabilir. Çünkü bir kimse, böyle bir ürünü başkalarının kullanımına sunduğunda, her şeyden önce kendisi, o üründen yararlanma olanağını kaybedecektir. Halbuki fikri mülkiyet ürünlerine aynı anda bir çok kimse, biri diğerine zarar vermeksizin sahip olabilir veya onları kullanabilir. Bu durum karşısında tekel niteliğinde fikri mülkiyet hakkına sahip olmayı haklılaştırmak pek kolay gözükmemektedir (Hettinger, 1989: 35).

Çağımızda düşünce ve ifade özgürlüğüne tanınan temel değer, fikri mülkiyetin haklılaştırılması karşısında başka bir güçlük çıkarmaktadır. Çünkü özel mülkiyet, bir kimsenin özgürlüğünü başkalarının özgürlüğü pahasına artırmaktadır. Fikri özel mülkiyet, fikirlere ulaşma yöntemini (ticari sırlarda olduğu gibi), fikirlerin kullanımını (patentlerde olduğu gibi), fikirlerin ifadesini (telif haklarında olduğu gibi) sınırlamaktadır. John S. Mill'e göre, özgür düşünme ve ifade, hem doğru kanılara varma bakımından, hem de bireysel yetiştirme ve gelişme bakımından önemlidir. Fikirlerin kullanımına ve serbest akışına getirilen sınırlamalar, sadece bireysel gelişmeyi durdurmakla kalmamakta; aynı zamanda, teknolojik yeniliklerin ve insan bilgisinin gelişmesini engellemektedir. Telif hakları, patentler ve ticari sırlar, böylesi negatif etkilere sahip oldukları sürece, onların haklılaştırılması zor görünmektedir (Hettinger, 1989: 36).

Fikri ürünler üzerinde çok geniş kapsamlı bir özel mülkiyet tesis edilmesine karşı ileri sürülen diğer temel argümanlardan biri de fikri ürünlerin sadece özel değil, aynı zamanda kamusal nitelik taşımalarıdır. Yine bu bağlamda, özellikle azgelişmiş ülkeler tarafından dile getirilen bir diğer argüman ise, bütün fikri ürünlerin, insanlığın ortak kültürel mirasının bir parçası olduğudur.

Kaynakça

- Ayiter, Nuşin (1981). *Hukukta Fikir ve Sanat Ürünleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bettig, Ronald V. (1992). "Critical Perspectives on the History and Philosophy of Copyright". *Critical Studies in Mass Communication* 9(2): 131-155.
- Bowker, R.R. (1986). *Copyright: Its Law and Its Literature*. Littleton: Fred B. Rothman.
- Carter, Stephen L. (1997). "The Theory of Property." *International Intellectual Property Law*. Anthony D'Amato ve Doris E. Long (der.) içinde. London: Kluwer Law International. 28-30.
- D'Amato, Anthony ve Doris Estelle Long (der.) (1997). *International Intellectual Property Law*. London: Kluwer Law International.
- D'Amato, Anthony ve Doris E. Long (1997). Underlying Theories of International Intellectual Property Protection." *International Intellectual Property Law*. Anthony D'Amato ve Doris E. Long (der.) içinde. London: Kluwer Law International. 27.
- Durdik, Paul (1997). "Utility or a Natural Right?" *International Intellectual Property Law*. Anthony D'Amato ve Doris E. Long (der.) içinde. London: Kluwer Law International. 27-28.
- Erel, Şafak N. (1998). *Türk Fikir ve Sanat Hukuku*. Ankara: İmaj.
- Goldstein, Paul (1994). *Copyright's Highway: From Gutenberg to the Celestial Jukebox*. New York: Hill and Wang.
- Gordon, Wendy J. (1997). "Locke and Intellectual Property". *International Intellectual Property Law*. Anthony D'Amato ve Doris E. Long (der.) içinde. London: Kluwer Law International. 30-35.
- Hettinger, Edwin C. (1989). "Justifying Intellectual Property." *Philosophy and Public Affairs* 18(1): 31-52.
- Nelson, Richard R. (1989). "What Is Private and What Is Public About Technology?." *Science, Technology and Human Value* 14 (3): 229-241.
- Steidlmeier, Paul (1993). "The Moral Legitimacy of Intellectual Property Claims: American Business and Developing Country Perspectives." *Journal of Business Ethics* 12(2): 157-164.

Kitap Eleştirileri

Popüler Kültür Çalışmaları: Kuram ve Metotlar.

John Storey (2000) Çev. Koray Karaşahin. İstanbul: Babil. 162 sayfa.

Derya Öcal

Popüler kültür incelemelerinin akademik saygınlık kazanarak, günümüzdeki konumuna ulaşmasının ardında yirminci yüzyılın son çeyreğinde geçirdiği etkileyici dönüşüm yatmaktadır. 1970'lerden itibaren gerek edebiyat, antropoloji, sanat tarihi ve folklor gibi klasik disiplinlerle iç içe yürütülen çalışmalar, gerekse cinsiyet, ırk, medya ve tüketim gibi konuların ele alınarak disiplinleştirildiği çalışmalar ile popüler kültür incelemeleri bir yandan popülerleşirken (yaygın kabul görürken) diğer yandan da bilimsel bir özellik kazanmıştır. "Bununla birlikte, popüler kültürün süreç içerisindeki değişimi, akademik alanda gönüllü bir kabulün tersine; özgün disiplinlerin doğası üzerinde gerçekleşen savaşımın sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır" (Storey, 1994: VII).

Popüler kültür olgusunun anlamlandırılma süreci, olguya yönelik yaklaşımların bilinmesini ve olgunun niteliklerinin nasıl incelen-

diğinin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, son yıllarda –özellikle 1990'ların ikinci yarısında- yabancı literatürdeki tartışmaları sunan ve popüler kültür anlamlandırmalarını konu edinen çalışmaların dilimize kazandırılması ayrı bir önem taşımaktadır. Bu tarz araştırmalara son bir örnek ise John Storey'in *Popüler Kültür Çalışmaları: Kuram ve Metotlar* başlıklı kitabı. Storey, çalışmasının daha ilk satırlarında amacının ne olduğunu vurguluyor: "Bu kitap iki amaçla hazırlandı. Birincisi, öğrencilere ve ilgili diğer okuyuculara çağdaş popüler kültür çalışmalarını tanıtmak; ikincisi ise, bu çalışmaların üzerine oturduğu kuram ve metotları tartışarak kültürel çalışmaların gelişimini sunmaktır" (8). Storey, kültür kavramının estetik, düşünsel ve ruhsal gelişim süreci olarak ifade edilen dar tanımından, günlük yaşamı konu edinen ve pratikleri ele alan geniş tanımına geçilmesiyle birlikte popüler kültür incelemelerinin kültürel çalışmalar geleneğinin merkezine yerleştiğini ve belirleyici rol oynamaya başladığını öne sürmektedir. Gramsci (hegemonya)-Hall (eklemlenme) yorumunun, kültürel çalışmalarını, tarihsel üretim ve tüketim koşullarını esas alan altyapı analizlerinin indirgemeciliğinden kurtardığını vurgulayan Storey'e göre, kültürel konular "yansıttıkları ideolojik çalışmalar-